

BALTARUSIJOS VALSTYBĖS ISTORIJA KAIP BŪDAS PAAIŠKINTI REŽIMĄ¹

Andrew Wilsono knyga „Belarus. The Last Dictatorship“ išėjo praėjusių metų pabaigoje, kai jau atrodė, kad apie Baltarusiją visi pasakė viską ir nieko naujo čia nebesugalvosi. Vis dėlto reiktų pripažinti, kad kalbėjimo ir rašymo apie Baltarusiją akademinėje anglakalbėje bendruomenėje pastaruoju metu nebuvo labai daug. Be šios Wilsono knygos, pastaraisiais metais pasirodė Gregory Ioffe's knygos apie Baltarusiją ir apie Rusijos pakraščius, Timothy Snyderis toliau tęsė pradėtas regiono nevienareikšmės istorijos studijas. Artimiausiu metu galima tikėtis kelių monografių, kuriose Baltarusijos atvejis yra analizuojamas kitų Rytų Europos valstybių kontekste – energetikos politikos, užsienio ir saugumo politikos klausimais.

Pažymėtina, kad Baltarusijos atvejis dažniau analizuojamas ir matomas žurnalistų bei analitikų nei akademikų. Dėmesys šiai valstybei, jos politinei ir ekonominei situacijai ypač suaktyvėja rinkimų laikotarpiais. Todėl nenuostabu, kad politinės sistemos vertinimas, opozicijos ir valdančiojo režimo apibrėžimai ir jų perspektyvos yra dažniausios ne mokslinių publikacijų temos. Kalbant apie Wilsono knygą, akivaizdu, kad jis, kitaip nei dauguma, nesiekia vien apibendrinti baltarusišką kasdienybę. Knygos pavadinimas tarsi suponuoja, kad vienas svarbesnių autoriaus tikslų – paaiškinti specifinio Baltarusijos režimo atsiradimo ir išlikimo fenomeną.

¹ Wilson Andrew, *Belarus. The Last Dictatorship*, Yale University Press, 2011.

Šiam tikslui pasiekti Wilsonas renkasi ne patį lengviausią kelią, gana nedažną tokio tipo apžvalginėse knygose. Didžioji monografijos dalis yra skirta Baltarusijos istorijos studijoms. Reta dar ir tai, kad Wilsonas siekia labai jautriai pateikti regiono istoriją ir visą istorinį Baltarusijos ir baltarusių tautos atsiradimo kontekstą. Jis tarsi stengiasi nenuskriausti aplinkinių šalių ir tautų, kurių formavimasis ir tapatybė taip pat priklauso nuo tų pačių istorinių įvykių, nors kai kuriais atvejais tų istorinių įvykių supratimas ir interpretacija labai skiriasi. Iškalbingas pavyzdys yra tai, kad Wilsonas, suprasdamas vietovardžių, pavardžių, įvykių kontekstualumą, rašo pagal vienos ar kitos regiono valstybės kalbos taisykles – tai priklauso nuo to, apie kurią valstybę kalbama (pavyzdžiui, *Vilnius*, *Vilna*, *Vilno*). Suprantama, dominuoja baltarusiškas rašymo būdas, įprastas Baltarusijoje.

Kaip minėta, Wilsonas daugiau nei pusę knygos skiria Baltarusijos viduramžių ir šiuolaikinei istorijai iki XX a. pabaigos, t. y. iki valstybės nepriklausomybės paskelbimo. Viena vertus, istoriją knygos autorius pateikia gana išsamiai, paremia gausiomis nuorodomis į pirminius ir antrinius šaltinius. Kita vertus, akivaizdu, kad Wilsonas nekelia sau uždavinio pateikti vieną ir neginčijamą Baltarusijos istorijos interpretaciją. Priešingai, kaip minėta, jo tikslas yra rasti ir pateikti Baltarusijos istorijoje užuominų į tai, kas galėtų paaiškinti šiuolaikinės baltarusių visuomenės požiūrį į valstybę, jos valdymą, valstybės ir piliečių santykį, valstybės ir tautos santykį. Todėl neatsitiktinai aptardamas vieną istorijos laikotarpį Wilsonas pateikia kelis jo skaitymo būdus – puikus pavyzdys galėtų būti baltarusių kilmės mitas, jų sąsajos su baltais ar senosiomis slavų kunigaikštystėmis. Nederėtų sakyti, kad Wilsono pateikiama istorija neabejotinai atkleidžia visus žinomus su dabartinės Baltarusijos teritorija ar jos žmonėmis susijusius įvykius. Galima būtų teigti, kad jam iš tiesų nepavyksta pralenkti Snyderio gilios ir ypač skausmingos XX a. pradžios regiono istorinės analizės. Vis dėlto, kaip minėta, tikslas yra ne toks pat: Wilsonas daugiau dėmesio skyrė istoriniams procesams, paaiškinantiems baltarusiškos valstybės atsiradimo (angl. *state-building*) problematiką, o

ne nacionalinės sąmonės, kitais žodžiais, mentaliteto, formavimuisi (angl. *national conciousness*). Pavyzdys – autorius ypač mažai dėmesio skiria istorinėms asmenybėms ar vadinamiesiems herojiniais mitams. Paprastai tai tampa centru, apie kurį tautos konstruoja savo tapatybes. Ne veltui baltarusių visuomenė buvo labai pasipiktinusi, kai A. Lukašenka priėmė sprendimą pakeisti pagrindinio Minsko prospekto pavadinimą iš pirmosios knygos autoriaus Pranciškaus Skorinos į Nepriklausomybės. Panašiu laikotarpiu Lukašenka iš savo pagalbininkų būrio išstūmė ir žymiausio Baltarusijos komunistinio veikėjo Mašerovo giminaitę. Nesukursi asmenybės kultu pagrįsto režimo nepašalindamas kitų, net ir istorinių, asmenybių iš kelio. Taigi daugiau dėmesio istoriniams veikėjams galbūt galėjo padėti atsakyti į kai kuriuos klausimus dėl vienos ar kitos istorijos interpretacijos šiuolaikinėje valstybėje pasirinkimo ir įtvirtinimo.

Akivaizdus Wilsono dėmesio koncentravimas į valstybės ir piliečio santykius dar labiau pastebimas antroje knygos dalyje, skirtoje Baltarusijos situacijos analizei valstybei tapus nepriklausoma. Autorius daugiau dėmesio skiria įvykiams šalyje ir kaimynystėje, kurie prisidėjo prie dabartinio šalies vadovo Aleksandro Lukašenkos iškilimo. Suprantama, yra labai sunku iš neilgo istorinio laikotarpio atrinkti ir apibendrinti kelis, svarbiausius įvykius, kurie būtų susiję priežastiniu ryšiu. Laiko skalėje yra vardijami įvykiai – ypač daug dėmesio skiriama rinkimams, referendumams ir jų rezultatams – tačiau jų tarpusavio ryšiai yra tarsi sutrūkinėję. Daugiausia dėmesio skiriama kelioms tuo metu viešojoje erdvėje labiausiai pastebimoms, tačiau nebūtinai pačioms svarbiausioms asmenybėms. Tai yra, net jeigu valstybės valdyme Kebičius, Pozniakas ar Šuškevičius buvo matomi ir įtakingi, dar nereiškia, kad jie veikė kaip pavieniai lyderiai, kad kiti politinio ar verslo elito atstovai neturėjo įtakos procesui dėl to, kad vieni galėjo telkti aplink savo žmones, kiti, priešingai, lėmė procesus dėl to, kad buvo silpni. Nesusiformavęs smulkusis verslas, menkai institucionalizuotos partijos ir nevyriausybinės organizacijos, religinių organizacijų nesavarankiškumas – visa tai formavo

kontekstą, kuriame veikė lyderiai, kuriame atsirado Lukašenka. Wilsono analizė paremta lengvai pastebimais faktais ir įvykiais, tačiau mažai dėmesio skiriama sunkiau pastebimiems procesams – švietimo sistemos reformoms, istorijos mokymo kaitai, socialinės sistemos stabilumo išlaikymui, nevyriausybinių sektoriaus formavimui, kuriant lygiagrečias organizacijas, lygiagrečias istorijas, integruojant iš pirmo žvilgsnio neintegruotinus dalykus – sovietinę aukso amžiaus ir LDK baltarusiškosios lyderystės istorijas. Juk šalia to, kad Lukašenka inicijavo ir pastatė naują nacionalinę biblioteką, atitinkančią modernizuotą stalinistinės epochos architektūros dvasią, priešais pastatė P. Skorinos skulptūrą ir restauravo Radvilų rūmus Nesvyžiuje. Ne mažesnę įtaką Baltarusijos režimui susiformuoti turėjo ir išoriniai veiksniai, kuriems Wilsonas skiria nedaug dėmesio. Tačiau vienušiška Vakarų valstybių bendradarbiavimo su Baltarusija strategija iki pat faktiškai 2004 m. taip pat buvo ne mažiau svarbi. Baltarusijos klausimas buvo paliktas spręsti išimtinai nevyriausybiniams organizacijoms, tai yra valstybiniu lygiu Vakarų valstybės nesikišo ir ilgai savo politikas formavo tik pasitelkdamas savo ar pačios Baltarusijos socialinius partnerius. Tai neišvengiamai lėmė vienas kito varymą į kampa valstybiniu lygiu.

Apibendrinant galima teigti, kad Wilsono knyga yra gera priemonė pradedantiems domėtis Baltarusija ir Rytų Europos regionu. Tai puiki trumpa Baltarusijos valstybės formavimosi istorinė apžvalga, turtinga šaltinių. Be abejo, tai neblogo ir moderniausių Baltarusijos gyvavimo laikų faktų ir įvykių apžvalga, nors ir be gilesnės jų tarpusavio ryšio analizės.

Recenzija parengta pagal tyrimą, kurį finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. LSS–270000–2122). Tyrimas įgyvendinamas autorei bendradarbiaujant su Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutu.

JOVITA PRANEVIČIŪTĖ-NELIUPŠIENĖ